

“Гібридна війна” на сцені Києво-Могилянської академії (1736–1737 рр.)

УДК 821.161.2'05–223.09

Archbishop Ihor Isichenko

Hybrid war on the stage of Kyiv Mohyla Academy (1736–1737)

During the 1736–1737 academic year Mytrofan Dovhalev's'kyj taught a course in poetics at the Kyiv-Mohyla Academy. According to the rules of the time, he prepared two school dramas, the texts of which were preserved — for Christmas and for Easter. Five interludes were set for each drama. In the 3rd interlude to the Christmas drama and in the 5th interlude to the Easter drama, the plot of the confrontation between the oppressors of peasants (Belarusians and Ukrainians) — Lyakh (Pole) and Zhyd (Jew) — with Cossack is developed. Moskal (Moscovite) is a powerful ally of the Cossack. The propaganda sense of both interludes is revealed in the context of political conflicts of that era. During 1733–1735 Stanislaw Leszczynski, a former ally of Hetman Ivan Mazepa, led the war for the royal throne of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Most part of Ukrainian land was then part of the Commonwealth. The Russian empire introduced troops into the territory of the Commonwealth and put on the throne Stanislaw Leszczynski's rival August III. Ukrainian citizens of the Commonwealth are inciting by Russians to revolt against the Polish authority. There is a Haidamatic

Серед десяти інтермедій, поставлених між діями драм Митрофана Довгалецького на сцені Києво-Могилянської академії на Різдво Христове та великдень протягом 1736–1737 навч. р., є дві, де центральним персонажем постає Козак. Він виступає героєм, захисником поневолених селян від гнобителів — Шляхтича й Жида. У політичній кон'юктурі свого часу обидві інтермедії відігравали пропагандистську роль, пов'язуючи в свідомості глядачів перспективу експансії Російської імперії на захід із визвольною місією Запорозького козацтва — Нової Січі, утвореної під юрисдикцією Росії.

Ключові слова: Митрофан Довгалецький, бароко, шкільна драма, інтермедія, козак, Станіслав Лещинський, Пилип Орлик, гібридна війна.

movement that Russia promises to support. The Cossacks of Zaporizhia in 1734 betrayed Hetman Pylyp Orlyk and came under the jurisdiction of the Russian empress. Interludes to the Mytrofan Dovhalev's'kyj's dramas form the ideological basis for Russian aggression and future division of the Commonwealth. They impose on spectators the idea of oppressing Ukrainians and Belarusians by Poles, complementing it with anti-Semitic nuance. Cossacks are encouraged to engage in aggression, interpreted as a liberation mission. Thus trends identified in the Baroque literature will be used in 2014 by the Russian Federation to motivate its invasion in Ukraine. Trends that modern terminology covers the concept of "hybrid war".

Keywords: Mytrofan Dovhalev's'kyj, Baroque, school drama, interlude, Cossack, Stanislaw Leszczynsky, Pylyp Orlyk, hybrid war.

В історії української барокової драми унікальним за своєю плідністю став 1736–1737 навч. рік у Києво-Могилянській академії. Поетику тоді викладав ієромонах Митрофан Довгалеvський, вихованець тієї-таки академії: він закінчив навчання 1732 р., наступного року прийняв монаший постриг, а вже 1735–1736 навч. р. читав курс синтаксими [19, 184]. Студентські конспекти курсу поетики «Horus poeticus» збереглися в двох рукописах [13, 8], що дало Валерієві Маслюку змогу перекласти його українською мовою [9]. Як належало викладачеві поетики, Довгалеvський підготував до різдвяних і великодніх свят вистави: на Різдво Христове, 25 грудня 1736 р., — «Комическое дѣйствие» [32, 169–182], а на Великдень, 10 квітня 1737 р., — «Властотворний образ челоvѣколюбія Божія» [31, 327–46]. При кожній драмі подано по п'ять «інтерлюдій», що становить майже третину всіх відомих дослідникам українських барокових інтермедій. Виявлені в рукописі №1710 з бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря Ніколаєм Петровим 1865 р., вони були вперше опубліковані в журналі «Киевская старина» 1897 р. [14].

Сам Петров, переповідаючи зміст знайдених творів, звернув увагу на інтермедії, серед персонажів яких фігурує Козак: третю інтермедію до різдвяної драми «Комическое дѣйствие» (3-я різдвяна інтермедія) та п'яту інтермедію до великодньої драми «Властотворний образ» (5-а великодня інтермедія). Михайло Возняк дасть їм умовні назви: 3-ій різдвяній — «Козак, Лях і Москаль», 5-ій великодній — «Козак-визвольник» [5, 53–6, 66–8]. У першій з них на сцені з піснею з'являється Козак. Він співає про витримані ним важкі випробування

“у турка под рукамы, а в татаров з кайданами” [38, 108]. Там само опиняється Лях — шляхтич, який полює з соколом на перепілок. Він ні за що накидається на Литвинів — беззахисних і лагідних білорусів, які невчасно потрапляють йому на очі. За наказом Ляха Хлопець карає Литвинів, а Лях (його самого автор називає Sraczkowski) кличе друзів із так само малопристойними прізвищами Zdupypadski та Guwnowie, щоби продемонструвати підданцями силу й повихвалялись один перед одним. Згадуючи про панування над Україною — Києвом, Глуховим — Лях мріє:

To wszystko mieczem, ogniem zwoiować możemy,
A Leszczyńskiego króla znowu odbierzemy!
A wnet zaciągnęmi tu mężnego Hektora,
Y na pomoc przysze nam od swego też dwora
Król francuzki ze tysiąc drugie-trzecie,
My się zbierzemy wkoło do sto tysięcy przedzie.
Będziemy też wojować do samej Połtawy,
Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy [38, 111].

Обурений почутим Козак кличе на допомогу “земка” — Москаля, обіцяючи йому щедрі здобич. Москаль охоче долучається до Козака, погрожуючи:

А што здезь о рубежах они спаминали,
Будто ляшонки Украйну в облястях держали,
Дабро! Вот покажем рубежи кнутами на спинѣ! [38, 112].

Вони спільно перемагають кривдників.

3-я різдвяна інтермедія, в якій Козак і Москаль об’єднуються, щоб дати відсіч експансіоністським планам Ляха, спонукала Ніколая Петрова додати при її публікації примітку, яка нагадує про війну Станіслава Лещинського за королівський престіл у Речі Посполитій. Обраний королем 1705 р., Лещинський був змушений тікати 1709 р., а 1733 р. знов намагався здобути польський престіл, зрештою, зазнавши поразки [28, 71–2].

У 5-ій великодній інтермедії перед глядачем постає Лях, який вивозить посадженого в клітку Мужика на продаж. Він хоче торгувати грошей, щоб озброєним піти до війська. Своє рішення Лях мотивує селянськими бунтами:

A teraz nasi chłopcy na nas się buntują,
Y z kozacy na polską koronę wotują,
Żeby ią wykorzenić y wszystkie iey cnoty,
Y odebrać do siebie szlacheckie kleynoty [38, 138].

Жид хоче орендувати Мужика й обіцяє заплатити згодом сто злотих, хоча явно хитрує. А щоб Мужик не втік, він вирішує на ніч ізв’язати йому руки й ноги. Аж тут з’являється Козак, який визволяє Мужика, натомість кладучи ярмо на Ляха і Жида.

Ще до публікації інтермедій Павло Житецький, знайомий із рукописом Михайлівського Золотоверхого монастиря, звернув був увагу на постать Козака, введення якої до 5-ої великодньої інтермедії пояснює тим, що "в боротьбі з польським елементом потрібна була ... інша сила — певним чином політична, — треба було, щоб сільський орач перетворився на козака" [12, 109]. Житецький нагадує про козака з 3-ої різдвяної інтермедії, який тужить через розорення його батьківщини, мріє про козацьку славу, про "Січ-матір", але "самої доброї волі й особистої хоробрости мало було для того, щоб подолати ворога, і тому козак охоче приймає послуги від москаля й готовий вислужитися перед ним" [12, 110].

Читаючи інтерпретації Петрова й Житецького, варто пам'ятати, що писалися вони під час запеклої антипольської кампанії, що розгорнулася в Російській імперії після Листопадового (1830–1831 рр.) і Січневого (1863 р.) національно-визвольних повстань. Спогади про козацькі війни активно залучалися до пропагандистської кампанії як свідчення солідарності українців із царським престолом у ворожості щодо польської шляхти. Символом цього став зведений 1888 р. в Києві пам'ятник Богданові Хмельницькому, на якому до 1919 р. містилися написи: "Волим под царя восточного, православного" і "Богдану Хмельницькому единая неделимая Россия" [24].

Іван Франко лише згадує інтермедії Довгалевського в брошурі «Русько-український театр: Історичні обриси» (1894) [41, 304–5] та в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [40, 66]. Натомість у рукописній «Історії української літератури. Часть 1» він уже доволі детально переказує сюжети окремих інтермедій і констатує: "При всій своїй карикатурності інтерлюдії Довгалевського малюють досить вірно сцени з тогочасної дійсности або силкуються в символічних образах змалювати різні злигодні українського народу" [39, 347–8].

Михайло Возняк присвятив цим інтермедіям цілий розділ у своїй монографії «Початки української комедії» [5, 50–75]. Переказуючи зміст інтермедій і щедро цитуючи текст, Возняк зазначає "глибший суспільний підклад" [5, 53] 3-ої різдвяної інтермедії, де "виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдяність польських зайд-панів, ... сильно підкреслений національний антагонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею" [5, 56]. Водночас він звертає увагу на не досить добре розуміння Довгалевським національного поневолення України: "Хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків, ніж до москалів" [5, 71] (Возняк був схильний вважати самого Довгалевського автором інтермедій [5, 69–70]). Дослідник пояснює це релігійним чинником: Україна вела боротьбу за православну віру, й традиція цієї боротьби нібито заважала помітити небезпеку з боку Московщини [5, 71].

Риторика Возняка стає зрозумілою з огляду на українсько-польську війну, що точилася на землях Галичини з листопада 1918 р. до липня 1919 р. [22, 151–218]. Не менш зрозумілий пафос повоєнних советських публікацій, які мали на собі відбиток подій вересня 1939 р. (адже окупація Польщі спільно з нацистською Німеччиною потребувала історичних мотивів!) і остаточної заміни в пропагандистському інструментарії КПСС інтернаціоналістичної фразеології на проімперську. В рік публікації «Тез про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954 рр.)» [36] в першому офіційно схваленому владою курсі історії української літератури, попри жалюгідно малий обсяг розділів, присвячених ранньомодерному письменству, знаходиться місце для переказу змісту 3-ої різдвяної та 5-ої великодньої інтермедій [17, 104–5] і зазначення їхньої соціальної функції: “В яскравих сценах вони показували, як польська шляхта і ксьондзи експлуатували трудовий народ, як уярмлені український та білоруський народи з допомогою братнього російського народу виступали на боротьбу проти гнобителів” [17, 105].

У нетривалий і неоднозначний час “хрущовської відлиги” відділові давньої української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР вдалось опублікувати найповніший і досі збірник інтермедій XVII–XVIII ст. Почесне місце в ньому посіли інтермедії до драм Митрофана Довгалецького [38, 99–142]. У передмові Микола Гудзій виокремлює 3-ю різдвяну та 5-у великодню інтермедії як “найсильніший і найсміливіший вираз протесту українського народу проти національного і соціального гніту” [8, 21]. Згодом 3-ю різдвяну інтермедію Олександр Білецький включив до третього видання «Хрестоматії давньої української літератури» [42, 487–91], а Олекса Мишанич — до антології «Українська література XVIII ст.» [37, 360–4]. Університетський підручник устами Михайла Гриця визнав 3-ю різдвяну інтермедію “вершиною української інтермедійної літератури”, бо “в ній чи не найсильніше і найсміливіше розкрито протест народних мас проти соціально-національного гніту, проти прагнення іноземних загарбників закабалити український народ” [7, 312]. Слід визнати, що, очевидно, з огляду на входження Польської Народної Республіки до числа “країн соціалістичного табору” антипольська риторика була дещо завуальована евфемістичними фразами про “іноземних загарбників”, хоча тут-таки “знахабнілий польський пан” окреслюється як “хвалькуватий, бундючний, жорстокий експлататор”, “ініціатор нових загарбницьких походів на українські землі” [7, 313], “лютий ворог трудового народу, людиноненависник” [7, 315]. І, звичайно ж, йому протиставляється персоніфікований в образі Москаля російський народ, єдність із яким “була гарантією перемоги українського народу над нападами” [7, 313].

Визнання за цими двома інтермедіями настільки високого місця в аксіологічній системі советського літературознавства дуже закономірне. Адже відображення в творі актуальних проблем суспільного життя було в цій системі чільним критерієм його оцінки. І офіційна історико-літературна доктрина не могла не помітити абсолютної відповідності цим критеріям і 3-ої різдвяної, і 5-ої великодньої інтермедій. Зрештою, на те саме вказує незалежна від советської кон'юнктури Пауліна Левін, нагадуючи про фатальну промосковську орієнтацію киево-могилянських професорів епохи Довгалецького [48, 161]. На противагу цьому Микола Сулима твердить, що Довгалецький "творив всупереч політичній кон'юктурі" [35, 179].

Занурення в політичну атмосферу пограниччя Російської імперії та Речі Посполитої, на якому з 1667 р. перебував Київ, дає змогу виявити в сатиричних ескападах обох інтермедій напрочуд актуальні для свого часу мотиви. 3-я Віденська мирна угода з 5 жовтня 1735 р. призупинила війну за польську спадщину (1733–1735), розпочату поверненням на королівський престол Мазепиного союзника [1, 24, 273–8] Станіслава Лещинського на польський престіл [51, 65–6]. Під тиском російських військ, які вдерлися на територію Речі Посполитої 1733 р., королем стає курфюрст Саксонії Август III Фридрих (1696–1763) — залежний від Російської імперії правитель, який не знав польської мови і рідко бував у Польщі. Річ Посполита занурюється в кризу, що готує ґрунт для майбутніх поділів [49]. Російські окупаційні сили, до складу яких входили й козаки з Гетьманщини, заохочують українців Правобережжя до бунту проти влади Речі Посполитої, переконуючи в урядових утисках православної віри та обіцяючи допомогу від цариці Анни Іоановни (1730–1740). Поширюється гайдамаччина, ідеї якої химерно сполучали соціальний протест, антикатолицьку риторику й покладання надії на багнети російських одновірців [3, 184–5; 2, 441–3]. Спершу на Київщині, а потім і на Поділлі та Волині "купи збунтованих селян били й виганяли шляхту та жидів, захоплювали цілі міста й містечка" [10, 482].

А в цей час гетьман на вигнанні Пилип Орлик докладав останніх драматичних зусиль до провадження подальших визвольних змагань. Його син Григорій спробував налагодити стосунки зі Станіславом Лещинським. Після 12-річної ізоляції в Салоніках гетьманові Орлику вдалося перебратися 1734 р. до містечка Каушани в Бесарабії, де мав літню резиденцію хан Буджацької орди [21, 60–2]. Проте головна гетьманська підпора була втрачена: в березні 1734 р. Запорозьке військо, яке після поразки Івана Мазепи отаборилося було в Олешках, під юрисдикцією Кримського ханства, вирішило перейти під владу російської імператриці. Укладається Лубенський договір; на річці Підпільній засновується Нова Січ [33, 181–5; 45, 417–51].

Навздогін цим подіям гетьман Орлик надсилає запорожцям докірливого листа, в якому нагадує про складену ними присягу “не тилко житія, але и послѣдней крове капли не жаловати для визволення тоєй ж Отчизни своєї от тяжкого и тиранского подданства московского” [4, 55] та дивується тому, що запорожці, “мѣючи свѣжие и живие еще, опрочѣ давних доводов, приклади ложного упевнення московского так на себѣ, яко и на Отчизнѣ своєї, латво, поривчо и нерозмисле тепер оному увѣрилисте” [4, 58]. Та застереження досвідченого політика ніхто не брав до уваги: запорожці переживали ейфорію від розриву з усе обтяжливішою підлеглистю Кримському ханові:

Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали [43:1, 34].

Здавалося б, відновлюються Вольності Війська Запорозького: над річкою Підпільною отаборився Кіш, юрисдикція якого поширювалася на Кодацьку, Бугогардівську, Інгульську паланки на Правобережжі, Прогноївську паланку в гирлі Дніпра, Протовчанську, Орельську, Самарську й Кальміуську паланки на лівому березі Дніпра, сягаючи на сході області Війська Донського, а на півдні — турецької фортеці Кінбурн [6, 68–9]. Визнаючи себе за підлеглих російській імператриці, Запорозький Кіш ставав надійним буфером між імперськими землями та Кримським ханством, а також плацдармом для просування на Правобережну Україну, що лишалася в складі Речі Посполитої.

Інтермедійний козак має в собі синдром незагоєних травм, здобутих під час поневіряння в Олешківській Січі:

Був у турка под рукамы, а в татаров з кайданами...
Бог виручив мя оттуду, а тепер мѣсця не найду [38, 108].

Звиклого до військової служби Козака не приваблює мирна праця: вона не дає зиску, придатні до обробітку ліси, поля, сіножаті вже спорожніли, не залишивши шансу прожити з них. Погляд Козака звертається на Січ, де перед ним мріє “добичи простая дорога”. Він шукає своє місце, “козацьку долю” за порогами, на Дніпровському Низу. Мимохідь згадавши про полювання на лиса чи бобра, Козак захоплено вирішує: “Буду турков воевати, мечем слави добувати”. І йдеться не лише про славу: він уже обмірковує, як здиратиме з переможених турків “кармазини з луданами” й захоплюватиме в полон “турецкіи дѣты” [38, 108].

Та раптом у переліку уявної здобичі поряд із кармазином (старовинним дорогим темно-червоним сукном [34:4, 107]) та луданом (старовинною блискучою тканиною [34:4, 552]) згадуються “шати... з сутанами”. Можна припустити, що “шати” — не конче “szaty liturgiczne”, тобто богослужбове вбрання католицького духовництва

[46, 900–1], — в українській мові слово "шати" тяжіє до розширення семантики [34: 11, 420]. Але ж "сутана" (sutanna) — термін цілком одно-значний, що стосується виключно позабогослужбового священничого одягу римсько-католицького духовництва, — як у польській [46, 878], так і в українській мові [34: 9, 859]. Навряд чи міг би розраховувати Козак зустріти цей одяг у країнах панівного ісламу — ну хіба що випадково натрапив би на латинського місіонера. А от у процесі нападу на Річ Посполиту в кожному містечку, а часто й у селі чи шляхетському маєтку, була нагода захопити ксьондза під час богослужіння і обдерти його з літургійних риз ("szat liturgicznych") разом із сутанною. Бо, всупереч дивному визначенню «Словника української мови» ("верхній довгий одяг католицького духовенства, який носять не в час богослужіння" [34: 9, 859]), ризи одягаються таки поверх сутани, або, в монахів, — габіту.

Зрештою, вступний пісенний монолог Козака з 3-ої різдвяної інтермедії завершується словами, які чітко визначають нову альтернативу нападам на турецько-татарський Південь:

Або ляхов на той час трапится поймати
І сѣм кієм козацким по ребесах дати [38, 108].

Поява шляхтича-мисливця (Ляха) із двома друзями, кожного з яких автор наділив знущально-непристойними прізвищами, виявляється надзвичайно доречною. Здобич сама приходить до Козака. Виходячи з засад сатиричної типізації, характеристики всіх трьох шляхтичів прямолінійно однотипні. Це персонажі зухвалі, агресивні, вкрай зверхні щодо нещадно визискуваних ними білоруських селян (Литвинів). Згадані риси виявляються в брутальній мові Ляха, яка рясніє вигуками: "Padła, padła, padła! Tu padła! Kus, kus! Nałapiur!" [38, 108], "Biy, tłucz, wal, pal, biy dobrze" [38, 110]. Без жодної підстави покаравши лагідного та покірливого Литвина, Лях ще й обурюється його примарною "chłopską odwagą" і знаходить для цього пояснення: Знає, że to moskał abo kozak iemu dopomaga [38, 110].

Так уже в репліках Ляха оприявнюється збірний образ потужного захисника поневолених східних слов'ян, що їх імперська ідеологія Петра I і його наступників інтегрує в єдине поняття "руського народа". Зрештою, цю модель ласкаво запропонувала Імперії конформістська частина інтелектуального Києва ще 1674 р. в трактаті «Σύνοψις»: "И тако Россы... по роду же своему едины суть" [20, 7], "єдиного бо естества, отца своего Афета, и тогожде языка" [20, 6]. Політична палітра чітко поляризується: "наші" — це "руський мір", до поєдналися Литвини, Козак і Москаль, а "вороги" — Ляхи, ототожнювані з усією, насправді поліетнічною й різностановою, Річчю Посполитою.

Цей ворожий світ маніфестує свої наміри в мовних партіях
Ляха та його друзів. Лях згадує, як його

poddanstwo w Kijowie bywało

Gdzie był gubernatorem [38, 110–11],

а свій життєвий простір він прагне поширити до Глухова, до якого сягали були колись належні Ляхові села. Можливо, що рубіжна роль Глухова в цій моделі світу не випадкова: адже підписані 16 березня 1669 р. гетьманом Дем'яном Многогрішним «Глухівські статті» стали одним із етапних документів, що визначали входження Гетьманщини в політичну орбіту Московського царства [10, 312–13], а сам Глухів після зруйнування «мазепинського» Батурина 1708 р. став резиденцією гетьманів Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського, місцем перебування Малоросійської колегії, Генеральної військової канцелярії [15, 207–8] — отже, фактичною столицею лояльної московському цареві частини українських земель.

Іще показовіша самовпевнена заява Ляха про намір дістатись аж самої Полтави:

Będziemy też wojować do samey Poltawy,

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy [38, 111].

Виходить, що польські шляхтичі ладні гуртувати своє військо, щоб помститися за поразку в Полтавській битві 27 червня (8 липня) 1709 р. Проте який стосунок мали поляки до цієї битви? Адже годі шукати серед противників московського царя під Полтавою поряд зі шведами та українськими козаками ще й польських вояків!

У тім-то й річ, що інтермедія в легкій грайливій формі нав'язує імперську інтерпретацію цієї битви — ту саму, яка на тривалі роки закріпилася в ідеології "русского міра". Вона була декларована вже маніфестом Петра I з 28 жовтня 1708 р.: "Гетман Мазепа ... изменил и переехал к неприятелю нашему, королю шведскому, по договору с ним и Лещинским, от шведа выбранным на королевство Польское, дабы, с общего согласия с ними, малороссийскую землю поработить по-прежнему под владение польское, и церкви Божии и славные монастыри отдать в унию" [18, 172]. А ось як її оформлює, скажімо, «Радянська енциклопедія історії України» ще 1971 р.: "Перемога в П[олтавській] б[итві]... остаточно зірвала зрадницькі плани І[вана] Мазепи та його поплічників віддати укр[аїнські] землі під владу польсь[ько]-шляхет[ських] загарбників" [30, 414]. Визвольна місія гетьмана Івана Мазепи (цілком замовчувана в інтермедії) в деформованій свідомості "русского міра" трансформується в акт національної зради та повернення українських земель під владу Речі Посполитої, вже демонізовану історичною пам'яттю на часи Митрофана Довгалевського. У кривому люстрі цих трансформацій король Станіслав Лещинський із союзника України в прагненні захиститися від московського ярма [1, 37–55] пе-

ретворюється на підступного реваншиста, перейнятого прагненням захопити втрачені за Богдана Хмельницького українські землі.

Одначе згадка про короля Станіслава Лещинського мотивується не стільки апелюванням до історії Полтавської битви, скільки цілком актуальними для польсько-російських стосунків подіями. Драматична історія другого обрання Лещинського та його поновного перебування на королівському престолі протягом 1733–1736 рр. за виразного сприяння Франції та всупереч державним інтересам Російської імперії [47, 40–58] завершилася незадовго до різдвяної вистави Довгалецького. Останні вогнища Дзиковської конфедерації жевріли на Поділлі ще до 1735 р. [50]. Гетьман Пилип Орлик гуртував у Бендерах кількатисячне військо, яке разом із кримськими татарами мало підтримати Лещинського й скористатися його конфліктом із Росією для витіснення з України царського війська [21, 61–3]. Саме тому авторів інтермедії принципово важливим було пов'язати Лещинського з агресивними амбіціями польської шляхти:

To wszystko mieczem, ogniem zwojować możemy,
A Leszczyńskiego króla znowu odbierzemy! [38, 111].

Обурений зазіханнями на його батьківщину та наругою над беззахисними Литвинами Козак не дає собі ради зі знахабнілими ворогами й змушений кликати могутнього помічника — Москаля:

Земку! О, земку! Швидко давай поратунку!
Ос тут добичи озмем не одну вже сунку! [38, 112].

Отже, для інтермедійного Козака Москаль — уже земляк — "земко", "земочко", співвітчизник. Обидва персонажі представляють спільний етнокультурний простір, "руський мір", і ладні карати кожного, хто ставить під сумнів його єдність і невідимість:

А што здезь о рубежах они спаминали,
Будто ляшонки Украйну в областях держали,
Дабро! Вот покажем рубежи кнутама на спинѣ! [38, 112].

Козацькі нагаї семіотизуються в цьому просторі як знаряддя кари для всіляких дисидентів, а серед них і противників політичного союзу з Росією, послідовно звинувачуваних протягом XVIII–XX ст. у колабораціонізмі з іноземцями — "польською інтригою", Австро-Угорською імперією, нацистською Німеччиною, американськими імперіалістами. Ці нагаї, як і шапки-кубанки та червоні лампаси, набули в політичній символіці "руського міра" незмивного зв'язку з фанатичною підтримкою його експансіоністських прагнень, які не обмежуються ні Гетьманщиною, ні Донбасом, ані Кримом. Адже, за словами президента Росії Володимира Путіна, "границы России нигде не заканчиваются" [29].

У 5-й великодній інтермедії сторони конфлікту дещо змінюються, хоча суть конфлікту зберігається. Лях із подібним до своїх попередників із 3-ої різдвяної інтермедії вульгарно-зневажливим прізвисьмом вивозить у клітці Мужика, щоби продати й дістати грошей на службу у війську. Жид бере Мужика в оренду, обіцяючи Ляхові сплатити оренду. Аж тут нагоджується Козак, визволяє Мужика й запрягає в ярмо обох визискувачів.

У стані ворогів, отже, поряд із Ляхом опиняється Жид. Мотив страждання українського селянства під польсько-шляхетським гнобленням, традиційно визискуваний Московією для вторгнень у Польщу (Олександр Довженко 1940 р. поставив фільм під промовистою назвою «Освобождение украинских и белорусских земель от гнета польских панов и воссоединение народов-братьев в единую семью» [26]), доповнюється провокаційним антисемітським сюжетом, що кликатиме гайдамаків на погроми єврейських штетлів на Правобережжі [27, 435–6; 23, 56–7]. В цьому сюжеті євреї, яких на українських землях Речі Посполитої жило на середину XVIII ст. близько 150 тис. [11, 76], відіграють ганебну роль поплічників польської шляхти в гнобленні українських селян, наживаючись на їхньому визискові завдяки оренді шинків, орних земель і навіть церков. Міт про орендування євреями православних церков знайшов відображення в «Истории Русов» [16, 48–9], був знайомий Тарасові Шевченку [43: 1, 20, 43: 2, 112] й успішно дожив до нашого часу [44, 21–6]. Саме продаж, а точніше орендування, християн-українців євреям мотивує обурення Козака й виступ його на боротьбу:

Да не знаю, що то с того вийде,
Як на ляха година нещаслива прийде!
За те, що хрестянську кров жидам орендують,
Десь-то на себе лихо якеєсь в'ящують! [38, 140].

Уярмлення Ляха й Жида набуває на інтермедійній сцені цілком предметного втілення: Козак накладає на них упряж, призначену для вола, а його заключними словами стає звернення до Ляха:

Годъ калантирить, зволь шию в ярмо класты,
Да пойдеш до мене з жидом овецъ пасты! [38, 142].

Відсутність прямого, декларованого в тексті, зв'язку з імперськими зазіханнями на землі Речі Посполитої не може приховати пропагандистського навантаження сатиричної сценки. Адже вона покликана збудити ненависть до тих, хто постає жорстокими поневолювачами українців Правобережжя, й спрямувати козаків на акти помсти. Добра половина території Вольностей Війська Запорозького перебувала на правому березі Дніпра й межувала з Річчю Посполитою в малолюдних степових регіонах Середньої Наддніпрянщини і південного Поділля, не маючи чіткої делімітації. Отже, для козацьких

загонів існувала постійна спокуса вдиратися на чужі терени по здобич, приховуючи справжні мотиви за високими ідеями захисту одновірців. Імперська адміністрація могла приховувати власне підюджування козаків за їхньою автономією, водночас користуючись козацькими нападами як плацдармом для розширення своєї присутності в цьому краї. Краї, вже приреченому на поглинення "руським міром".

Гібридна війна, руйнівної дії якої зазнає на собі Україна протягом 2014–2019 рр., мала тривалу передісторію. За сотні років до появи телеканалу «Інтер» чи газети «Вести» проросійські кола Києва застосовували наявні тоді форми впливу на масову свідомість для популяризації експансіоністських намірів імперії Романових і залучення до їхньої реалізації українців. Існування гетьманського правління в екзилі та боротьба за польський престіл кандидатів, лояльних і ворожих до Росії, надавала змаганням за суспільні симпатії киян прихованого драматизму. Тим-то й сцена Києво-Могилянської академії стає майданчиком для закріплення міфу про "триєдиний руський народ", об'єднання якого в Російській імперії є запорукою переможної боротьби з його гнобителями, персоніфікованими в інтермедійних образах Ляха і Жида. Політична сатира перетворюється на зброю. Адекватна реінтерпретація сатиричних сценок, поставлених між діями шкільних драм Митрофана Довгалецького на різдвяні та великодні свята 1736–1737 навчального року здатна виявити цю приховану зброю "руського міра", що й досі зберігає свою небезпеку в плеканні давніх історичних мітів.

Список використаних джерел

1. Андрусак, М. «Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським і Карлом XII» [у вид.:] Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 152. Львів, 1933 : 35–61.
2. Антонович, Владимир. «Исследование о гайдамачестве» [у вид.:] Антонович, Володимир. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ: Либідь, 1995 : 372–456.
3. Антонович, Володимир. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775. Т. 1. Київ: Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1998.
5. Возняк, Михайло. Початки української комедії: 1619–1819. 2-е вид. [Нью-Йорк]: Говерля, 1955.
6. Голобуцький, В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування: 1734–1775. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961.
7. Грицай, М. С., В. Л. Микитась і Ф. Я. Шолом. Давня українська література. Київ: Вища школа, 1978.

8. Гудзій, М.К. «Українські інтермедії XVII–XVIII ст.» [у вид.:] Українські інтермедії XVII–XVIII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960 : 3–30.
9. Довгалецький, Митрофан. Поетика. Сад поетичний. Пер. з лат. В.П. Маслюка. Київ: Мистецтво, 1973.
10. Дорошенко, Д.І. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991.
11. Енциклопедія історії України. Т.3: «Е–Й». Гол. редкол. В.А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2005.
12. Житецький, П. Мысли о народных малорусских думах. Київ: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893.
13. Іваньо, І.В. ««Поетика» Митрофана Довгалецького» [у вид.:] Довгалецький, Митрофан. Поетика. Сад поетичний. Київ: Мистецтво, 1973 : 5–23.
14. Интерлюдии Митрофана Довгалецкого XVIII века. Киевская старина. 58 (1897. Сентябрь. Приложения): 89–96; 59 (1897. Октябрь. Приложения): 97–112; 60 (1897. Ноябрь. Приложения): 113–7.
15. Історія міст і сіл Української РСР. 26 т. «Сумська область». Гол. ред І.Я. Макухін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973.
16. История Русов или Малой России: Сочинение Георгия Кониского, архиепископа Белорусского. Москва: В Университетской типографии, 1846.
17. Історія української літератури. 2 т. Т.1: «Дожовтнева література». Київ: Вид-во АН УРСР, 1954.
18. Источники малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. Ч.2: «1691–1722». Москва: В университетской типографии, 1859.
19. Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001.
20. Київський Синодсис или Краткое собрание от различных летописцев о началѣ Славенороссійскаго народа и первоначальных князех Богоспасаемаго града Кіева. 2-е изд. Киев: Типография Киевопечерской Лавры, 1823.
21. Крупницький, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742), його життя і доля. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956.
22. Литвин, М.Р. і К.Є. Науменко. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАН України; вид. фірма «ОЛІР», 1995.
23. Нариси з історії та культури євреїв України. Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Київ: Дух і літера, 2005.
24. Оглоблин, Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью Йорк; Париж; Торонто: Вид. Організації оборони чотирьох свобод України, Ліги визволення України, 1960.
25. Олійник, Володимир. «Міфи і правда про “мідного Богдана”». Дзеркало тижня. 27 (2013, 19 липня). https://dt.ua/history/mifi-i-pravda-pro-midnogo-bogdana_.html
26. Освобождение (1940): документальный фильм. Классика советского кино (официальный канал). <https://www.youtube.com/watch?v=VBl7E24XEF0>
27. Очерк истории еврейского народа. Под ред. Ш. Эттингера. Иерусалим: Библиотека Алия, 1990.
28. Петров, Н. Очерки из истории украинской литературы XVIII века. Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1880.

"Гбридна війна" на сцені Києво-Могилянської академії (1736–1737 рр.)

29. «Путин: "Границы России нигде не заканчиваются"». BBC News. bbc.com. <https://www.bbc.com/russian/news-38093222>
30. Радянська енциклопедія історії України. Т.3: «Летичів-Розкопки». Київ: Гол. ред. УРЕ, 1971.
31. Резанов, В. Драма українська. 1. Старовинний театр український. Вип.3: «Шкільні дієства великодного циклу. Додатки». Київ: 3 друк. Укр. акад. наук, 1927.
32. Резанов, В. Драма українська. 1. Старовинний театр український. Вип.4: «Шкільні дієства різдвяного циклу». Київ: 3 друк. Укр. акад. наук, 1927.
33. Скальковский, Аполлон. История Новой-Сечи, или Последнего Коша Залорожского. Одесса, 1841.
34. Словник української мови. Т.4: «І–М», Київ: Наук. думка, 1973; Т.9, 1978; Т.11: «Х–Ь», 1980.
35. Сулима, Микола. Українська драматургія XVII–XVIII ст. Київ: ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005.
36. Тезиси о 300-летиі воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). Москва: Госполитиздат, 1954.
37. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. Упоряд., вст. ст., і прим. О.В. Мишанича; за ред. В.І. Крекотня. Київ: Наукова думка, 1983.
38. Українські інтермедії XVII–XVIII ст. Вст. ст. і відп. ред. М.К. Гудзія; підгот. тексту Л.Є. Махновця. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960.
39. Франко, Іван. Історія української літератури. Часть перша: «Від початків українського письменства до Івана Котляревського» [у вид.:] Франко, Іван. Зібрання творів. 50 т. Т.40. Київ: Наук. думка, 1983 : 5–370.
40. Франко, Іван. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів: Накл. Українсько-руської вид. спілки, 1910.
41. Франко, Іван. Русько-український театр: Історичні обриси [у вид.:] Франко, Іван. Зібрання творів. 50 т. Т.29. Київ: Наук. думка, 1981 : 293–336.
42. Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.). Упор. О.І. Білецький. 3-є вид. Київ: Рад. школа, 1967.
43. Шевченко, Тарас. Повне зібрання творів. 12 т. Т.1: «Поезія: 1847–1861», Київ: Наук. думка, 1989; Т.2: «Поезія: 1847–1861», 1990.
44. Шестопал, Мамвій. Євреї на Україні: Історична довідка. Київ: Оріяни, 1998.
45. Яворницький, Д.І. Історія запорозьких козаків. 3 т. Т.3. Київ: Наук. думка, 1993.
46. Cross, Frank L., Elizabeth A. Livingstone. Encyklopedia Kościoła. Tłum. z angielskiego. 3-ie wyd. T.2: «L–Z», Warszawa: Vocatio, 2003.
47. Lechicka, Jadwiga. Rola dziejowa Stanisława Leszczyńskiego oraz wybór z jego pism. Toruń. Nakł. Towarzystwa Naukowego, 1951.
48. Lewin, Paulina. Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Edmonton; Totonto: CIUS, 2008.
49. Staszewski, Jacek. August III Sas. 2-ie wyd. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Ossolineum, 2010.
50. Truchim, Stefan. Konfederacja dzikowska. Poznań: Drukarnia Poznańska, 1921.
51. [Vajiravudh]. The War of the Polish Succession. London: T. Fisher Unwin, 1901.